

ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ СЕМАНТИКИ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена змінам у семантиці лексичних одиниць на позначення НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ в англійській та українській мовах. Етимологічний аналіз лексичних одиниць town, city, village, hamlet в англійській мові та місто, село в українській мові дозволяє простежити зміни внутрішньої форми зазначених одиниць та виявити ізоморфні та аломорфні риси цього процесу у мовах, що зіставляються.

Статья посвящена изменениям в семантике лексических единиц, обозначающих НАСЕЛЕННЫЙ ПУНКТ, в английском и украинском языках. Этимологический анализ лексических единиц town, city, village, hamlet в английском языке и місто, село в украинском языке позволяет проследить изменения внутренней формы данных единиц и обнаружит изоморфные и аломорфные черты этого процесса в сопоставляемых языках.

The article deals with the changes in the semantics of lexemes denoting INHABITED PLACE in English and Ukrainian. Etymological analysis of the lexemes town, city, village, hamlet in English and місто, село in Ukrainian allows to investigate the changes in the inner form of the units mentioned and single out isomorphic and allo-morphic features of the process in the languages compared.

Наше дослідження присвячене змінам у семантиці лексичних одиниць на позначення НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ в англійській та українській мовах, що є актуальним. Хоча лексична семантика є досить розробленим розділом мовознавства, сучасні дослідження демонструють нагальну необхідність подальших діахронічних розробок [5]. З іншого боку, перехід до когнітивної парадигми, спрямованої на пояснення постійних кореляцій і зв'язків між мовою, мовними продуктами і відповідними структурами знань, операціями мислення і свідомості [6, с. 16] робить можливим розгляд значення як результату категоризації та концептуалізації досвіду носіїв мови [2, с. 153; 6, с. 74; 10, с. 182]. Крім того, використання зіставного методу для аналізу семантики лексичних одиниць є актуальним, оскільки дозволяє виділити культурно значущу інформацію [9, с. 293] та виокремити як ізоморфні, так і аломорфні риси мов, які зіставляються. Саме це, в свою чергу, має сприяти вирішенню проблеми мовних універсалій. Актуальність статті, таким чином, визначається необхідністю подальших когнітивно-семантичних досліджень споріднених та неспоріднених мов.

Метою дослідження є аналіз діахронічних змін у семантиці лексичних одиниць на позначення НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ в англійській та українській мовах та виявленні ізоморфних та аломорфних рис цього процесу. Залучення терміну концепт дозволяє нам розглядати досліджувані лексичні одиниці як такі, що вербалізують концепт НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ засобами національної мови та фіксують уявлення представників певних національних соціумів про нього.

Для виявлення аломорфних та ізоморфних рис репрезентації зазначеного концепту у мовах, що зіставляються, необхідно проаналізувати його структуру. Для нашого дослідження найбільш прийнятною є точка зору Ю. С. Степанова, який виокремлює в структурі концепту три компоненти: активний шар, пасивні шари і внутрішню форму [7, с. 42].

Вважається, що активний шар є основною концептуальною ознакою, відомою кожному культурному носієві і значущою для нього. Пасивні шари являють собою додаткові ознаки, актуальні для окремих груп представників тієї чи іншої мовної культури. У свою чергу, внутрішня форма концепту, на відміну від попередніх двох компонентів, відкривається лише фахівцям, а для звичайних носіїв мовної культури вона існує опосередковано, як основа, на якій виникли і тримаються інші шари значень [8, с. 46]. Внутрішня форма є своєрідним набором інструментів, який дозволяє вибудувати зміст слова, виходячи з основних лексичних елементів, що знаходяться на "поверхні" лексичної одиниці.

Подібне розділення має багато спільного власне з самою структурою внутрішньої форми слова, яка представляє собою синтез декількох компонентів: етимологічного значення (діахронія), словотворчої структури та первинної ідентифікуючої ознаки, що використовується для розуміння номінації (синхронія).

У сучасній англійській мові фіксуються наступні лексичні одиниці на позначення НАСЕЛЕНОГО ПУНКТА: *town, city, village, hamlet*. Діахронічний аналіз семантики зазначених лексичних одиниць дозволяє простежити яким чином змінювалось їх значення.

Так, давньоанглійська лексема *tun*, що мала значення огорожене місце з будинками (*enclosure, enclosed land with buildings*), містить семи 'наявність меж' (*enclosure, enclosed land*) та 'бу-

дівля' (*buildings*) і походить від прагерманського **tunaz*, **tunan*. Значення населений пункт більший за село (*inhabited place larger than a village*), що актуалізує семи 'населений пункт' (*inhabited place*) та 'розмір' (*larger than a village*), вперше зафіксоване у 1154 р. і з'явилося як відповідник давньофранцузького запозичення *ville* (місто) [11].

У сучасній англійській мові лексема *town* має значення населений пункт більший за село, з певними межами та місцевим управлінням (*a settlement larger than a village and generally smaller than a city, with defined boundaries and local government*) [12, с. 1566]. Таким чином, у зазначеній дефініції виділяємо архісему 'населений пункт' (*settlement*), сему 'розмір' (*larger than a village and generally smaller than a city*), сему 'наявність меж' (*with defined boundaries*) та сему 'тип управління' (*local government*).

Як бачимо з лексикографічного аналізу, внутрішня форма лексеми *town* зазнала певних змін. Так, семи 'населений пункт' та 'розмір' присутні в середньоанглійський період і в сучасній мові. У той же час, у середньоанглійський період у семі 'розмір' має місце порівняння лише з одним об'єктом (*larger than a village*). У сучасній мові додатково з'являється протиставлення за типом міського поселення (*generally smaller than a city*), що пояснюється тим фактом, що опозиція *city – town* з'являється лише в XIV ст. Сема 'тип управління' наявна лише у сучасній мові. Сема 'наявність меж' хоча і має різне наповнення, фіксується в давньоанглійський період, у сучасній мові та відсутня у середньоанглійський період, що пояснюється еволюцією міста в західноєвропейському суспільстві та поступовим переходом від укріпленої огороженої споруди (*enclosed land*) до адміністративної одиниці з певними межами (*with defined boundaries*).

Етимологічний аналіз значення лексеми *city* показує, що лексема з'являється в англійській мові на початку XIII ст., у середньоанглійський період має значення кафедральне місто (*a cathedral town*) і містить сему 'релігійний центр' та сему 'тип поселення'. Починаючи з XIV ст. в англійській мові виникає протиставлення *city – town*. Лексема *city* є запозиченням з давньофранцузької мови від *cite*, яке утворюється від більш раннього *citet*, походить від латинського слова *civitatem* (*nom. civitas*), що означало громаду, громадян та *civis* у значенні міський мешканець від основи праїндоевропейської мови **kei*, що означала помістя. Вважається, що лексема *civitas* замінила латинське *urbs* (місто) після падіння Риму [11].

Сучасні тлумачні словники англійської мови визначають *city* як велике місто, особливо у Великобританії, що мало хартію та кафедральний собор (*a large town in particular (Brit.); a town created a city by charter and containing a cathedral*) [12, с. 255]. Таким чином, у сучасній англійській мові значення слова *city* пояснюється за допомогою лексеми *town* із актуалізацією сем 'тип поселення' (*town*), 'розмір' (*a large town*), 'місцезнаходження' (*in particular (Brit.)*), 'тип управління' (*charter*) та семи 'релігійний центр' (*containing a cathedral*).

Як бачимо з аналізу, семантика лексеми *city* розширилась. Якщо в момент появи в англійській мові лексема актуалізує лише семи 'тип поселення' та 'релігійний центр', то пізніше додаються семи 'розмір', 'місцезнаходження', та 'тип управління'.

Внутрішня форма лексеми *village* за лексикографічними даними майже не зазнала змін. Так, лексема з'являється наприкінці XIV ст. у значенні населений пункт більший за сільце та менший за місто (*inhabited place larger than a hamlet but smaller than a town*) і містить архісему 'населений пункт' (*inhabited place*), сему 'розмір' (*larger than a hamlet but smaller than a town*), в якій є наявним порівняння з двома об'єктами, більшим за розміром (*smaller than a town*) та меншим за розміром (*larger than a hamlet*). Лексема запозичена від давньофранцузького слова *village*, що має значення дома та інші будівлі розташовані групою, зазвичай меншою за місто (*houses and other buildings in a group usually smaller than a town*) та походить від латинського іменника *villaticum* у значенні помістя (*farmstead with outbuildings*), що утворене через *villaticus* – мати відношення до замиського будинку від *villa* – замиський будинок. Як бачимо з аналізу, в давньофранцузькій мові лексема *village* містить сему 'група домів та будівль' та сему 'розмір', в якій є наявним порівняння лише з одним об'єктом (*smaller than a town*) [11]. Таким чином, запозичена англійською мовою лексема *village* змінює свою семантику замінюючи сему 'група домів і будівль' семою 'населений пункт' та додаючи до семи 'розмір' порівняння з двома об'єктами.

Сучасні словники англійської мови фіксують значення лексеми *village* як населений пункт у сільській місцевості, більший за сільце та менший за місто (*a settlement in a rural area, larger than a hamlet and smaller than a town*) [12, с. 1642]. Таким чином, у зазначеній дефініції виділяємо архісему 'населений пункт' (*settlement*), сему 'місцезнаходження у сільській місцевості' (*in a rural area*) та сему 'розмір' (*larger than a hamlet and smaller than a town*). Як бачимо з аналізу, сучасна семанти-

ка слова змінилась порівняно з середньоанглійським періодом за рахунок введення семи 'місцезнаходження у сільській місцевості' та введення опозиції за типом поселення міський / не міський.

Лексема *hamlet* з'являється в англійській мові на початку XIV ст. у значенні село без церкви (*village without a church*) актуалізуючи семи 'тип поселення' (*village*) та 'відсутність церкви' (*without a church*) [11] як запозичення від давньофранцузького димінутива *hamelet* від димінутива *hamel* від *ham* (село) від франкського **haim*.

У сучасній англійській мові лексема *hamlet* позначає маленьке село, особливо у Великобританії, без церкви (*a small village, especially in Britain one without a church*) [12, с. 672]. При цьому лексема *hamlet* визначається у словнику за допомогою лексеми *village* та актуалізує семи 'тип поселення' (*a village*), 'місцезнаходження' (*in Britain*), 'розмір' (*small*), 'відсутність церкви' (*without a church*). Порівняно з XIV ст. сучасна лексема актуалізує додатково семи 'розмір' та 'місцезнаходження'.

У сучасній українській мові на позначення НАСЕЛЕНОГО ПУНКТА фіксується наступна двочленна опозиція: *місто* – *село*. Діахронічний аналіз семантики зазначених лексичних одиниць показує, що вона зазнала певних змін.

Етимологічний аналіз значення лексеми *місто* показує, що слово походить від старослов'янського *мѣсто* у значенні місце, значення *великий населений пункт* в українській мові з актуалізацією архісеми 'населений пункт' (*населений пункт*) та семи 'розмір' (*великий*), напевно, було набуто через проміжне значення *базарна площа, ринок* під впливом польського слова *Miasto* [3, с. 484].

У сучасній українській мові лексема *місто* має значення *великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр* [1, с. 679]. У зазначеній дефініції виділяємо архісему 'населений пункт' (*населений пункт*), семи 'розмір' (*великий*), 'місце зосередження' (*центр*), 'управління' (*адміністративний*), 'форма діяльності' (*торговий промисловий і культурний*). Як бачимо з аналізу дефініцій сучасна лексема *місто* додатково актуалізує семи 'місце зосередження', 'управління', 'форма діяльності'.

Внутрішня форма лексеми *село* за лексикографічними даними зазнала певних змін. Аналіз свідчить про те, що українське слово походить від старослов'янського *село* – *населене місце, двори, будівлі*. Як бачимо з аналізу, вже в старослов'янській мові лексема *село* містить архісему 'населений пункт' (*населене місце*), 'будівля' (*будівлі*), 'ділянка землі' (*двори*) [4, с. 209].

Сучасні словники української мови фіксують значення лексеми *село* як *населений пункт, звичайно великий, неміського типу, жителі якого займаються переважно обробіткою землі* [1, с. 1305]. Таким чином, у зазначеній дефініції виділяємо архісему 'населений пункт' (*населений пункт*), сему 'розмір' (*великий*), 'тип поселення' (*неміський*), 'наявність мешканців' (*жителі якого*) 'форма діяльності' (*займаються переважно обробіткою землі*). Діахронічний аналіз свідчить про те, що у семантиці досліджуваної лексеми відбулись зміни шляхом заміни певних сем та збільшення їх кількості. Якщо архісема 'населений пункт' зберіглась, то семи 'будівля' та 'ділянка землі' наявні у старослов'янській мові замінені у сучасній українській семами 'розмір', 'тип поселення', 'наявність мешканців', 'форма діяльності'.

Зіставний аналіз діахронічного аспекту семантики лексичних одиниць на позначення НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ в англійській та українській мовах демонструє певні ізоморфні та аломорфні риси зміни значень аналізованих лексем.

Відмінності полягають у кількості лексем на позначення НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ: 4 – в англійській та 2 – в українській мові. Ізоморфною є наявність в сучасних англійській та українській мовах лексем, що протиставляються за віссю міський (*town, city - місто*) / не міський (*village, hamlet - село*) тип поселення та відсутність чіткого протиставлення в більш ранні періоди. Аломорфною рисою є наявність в англійській мові опозиції на позначення населеного пункту міського типу (*town - city*) та опозиції – на позначення населеного пункту не міського типу (*village - hamlet*), які актуалізують протиставлення за віссю розмір, місцезнаходження та релігійний центр (наявність / відсутність кафедрального собору / церкви). Крім того, діахронічний аналіз свідчить, що архісема 'населений пункт' актуалізується в українській мові в лексемах *місто, село*, в англійській мові в лексемах *town - village*, лексеми ж *city - hamlet* натомість актуалізують сему 'тип поселення'. Відмінності в актуалізації сем полягають в тому, що для англійської мови як у середньоанглійський період, так і сьогодні важливим для характеристики населеного пункту є розмір, який визначається шляхом порівняння об'єкту, що характеризується, з одним або двома іншими об'єктами. У сучасній українській мові лексеми *місто* і *село* протиставляються не за розміром, а за семою 'форма діяльності', актуалізованою в обох лексемах та 'тип поселення', актуалізованою лексемою *село*. Ізоморфною рисою є той факт, що у сучасний період всі аналізовані лексеми актуалізують більшу кількість

сем, порівняно з більш ранніми періодами. Аломорфізм у походженні полягає в тому, що обидві українські лексеми походять від старослов'янських основ (*село* < *село*, *місто* < *мѣсто*), в англійській мові лише лексема *town* (давньоанглійське *tun*) не є запозиченою, в той час, як лексеми *city*, *village*, *hamlet* є запозиченнями з французької мови періоду норманського панування.

На наш погляд, подальшою перспективою дослідження може бути зіставний аналіз змін у семантиці лексичних одиниць на позначення НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ в англійській, німецькій, українській та російській мовах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Голубкова Е. Е. Глаголы пассивного плавания в английском языке: распределение семантических ролей. / Голубкова Е. Е. // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. мат-лов 26-28 сентября 2006 года / Отв. ред. Н. Н. Болдырев; Федеральное агентство по образованию, Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2006. 509с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [уклад. Р. В. Болдырев та ін.] – К. : Наук. думка, 1982–. – Т. 3 : Кора — М—1989. — 552 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [уклад. Р. В. Болдырев та ін.] – К. : Наук. думка, 1982–. – Т. 5 : Р — Т. — 2006. — 704 с.
5. Левицкий В.В. Семантические дериваты индоевропейских корней со значением «РЕЗАТЬ» / Левицкий В.В. // STUDIA GERMANICA ET ROMANICA : Иноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : зб. наук. праць. – Донецьк, 2009. – Том 6, № 1 (16). – 2009. – С. 69-78.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
7. Степанов Ю. С. Концепт // Словарь русской культуры: опыт исследования / Степанов Ю. С. – М. : Школа “Языки русской литературы”, 1997. – С. 43–83.
8. Степанов Ю.С. Концепт // Константы: Словарь русской культуры / Степанов Ю.С. – [3-е изд., испр. и доп.] – М.: Академический Проект, 2004. – С. 42-83.
9. Тарасова В. В. Зіставні особливості семантики номінативних одиниць на позначення засобів пересування в сучасних англійській та німецькій мовах / Тарасова В. В // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць / наук. ред. Корбозерова Н.М. – К. : Логос, 2006. – Вип. 9. – 2006. – С. 292-297.
10. Федотова О. В. Когнитивный аспект изучения семантики английских Глаголов прикосновения. / Федотова О. В. // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. мат-лов 26-28 сентября 2006 года / Отв. ред. Н. Н. Болдырев; Федеральное агентство по образованию, Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2006. – 509с.
11. Harper D. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс] / D. Harper. – Режим доступу до словн. : <http://www.etymonline.com>.
12. Oxford Advanced Learner's Dictionary: Of Current English / Ed. By Sally Wehmeier. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 1780 p.

Шкварчук С. С.
(Чернівці)

ЕПТОНИМИ Й.В. ГЕТЕ В КУЛЬТУРНО-МОВНІЙ КОМПЕТЕНЦІЇ РІДНОМОВЦІВ (статистичний аналіз результатів експерименту)

У статті представлені результати статистичної обробки даних психолінгвістичного експерименту, що присвячений виявленню особливостей сприйняття ептонімів Й.В. Гете сучасними носіями німецької мови.

В статье представлены результаты статистической обработки данных психолингвистического эксперимента, направленного на выявление особенностей восприятия ептонимов Й.В. Гете современными носителями немецкого языка.

The results of the statistical processing of data of psycholinguistic experiment which is devoted to the tracing of perception peculiarities of J.W. Goethe eponyms by modern German native speakers are presented in the article.

Останнім часом спостерігаємо поживлений інтерес лінгвістів до традиційно периферійних, але найбільш культуромістких фразеологічних одиниць – прислів'їв, приказок та крилатих